

พญานาค: สื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย*

NAGA: A MEDIUM OF FAITH IN CONTEMPORARY BUDDHISM

พระคำพล แก้วพิลา¹ และ กิตติพงษ์ สุวรรณวงศ์²

Phra Khamphon Kaeophila² and Kittipong Suwannawong²

¹⁻²มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาโสกราช

¹⁻²Mahamakut Buddhist University, Sri Dharma Sokraj Campus, Thailand

Corresponding Author's Email: kittipongc1@hotmail.com

วันที่รับบทความ : 26 ธันวาคม 2568; วันแก้ไขบทความ 4 มกราคม 2569; วันตอบรับบทความ : 6 มกราคม 2569

Received 26 December 2568; Revised 4 January 2026; Accepted 6 January 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความหมายของพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย โดยใช้การวิเคราะห์เอกสารทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง ควบคู่กับการพิจารณาปรากฏการณ์ความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาในสังคมไทยร่วมสมัย ผลการศึกษาพบว่า พญานาคมิได้เป็นเพียงสัตว์ในตำนานหรือคติชน หากแต่ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่เชื่อมโยงโลกแห่งความเชื่อของชุมชนกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา พญานาคจึงมีบทบาทสำคัญในการดำรงศรัทธา เสริมสร้างอัตลักษณ์ทางพุทธวัฒนธรรม และเป็นกลไกหนึ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนาในบริบทสังคมร่วมสมัย

คำสำคัญ: พญานาค, ศรัทธา, พระพุทธศาสนาร่วมสมัย, ความเชื่อ, พุทธวัฒนธรรม

Citation:

* พระคำพล แก้วพิลา และ กิตติพงษ์ สุวรรณวงศ์. (2569). พญานาค: สื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย.

วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่, 4(1), 1258-1269.

Phra Khamphon Kaeophila and Kittipong Suwannawong. (2026). Naga: A Medium Of Faith In Contemporary Buddhism. Modern Academic Development and Promotion Journal, 4(1), 1258-1269.;

DOI: <https://doi.org/10.>

<https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/>

Abstract

This academic article aims to examine the role and significance of the Naga as a medium of faith in contemporary Buddhism. The study employs documentary analysis of Buddhist canonical sources, including the Tipitaka, commentaries (Atthakatha), and relevant scholarly works, alongside an examination of belief phenomena and religious practices in contemporary Thai society. The findings reveal that the Naga is not merely a mythical creature or a folkloric symbol; rather, it functions as a religious symbol that connects the community's world of belief with Buddhist doctrinal principles. Consequently, the Naga plays a significant role in sustaining faith, reinforcing Buddhist cultural identity, and serving as one of the mechanisms for the transmission and continuity of Buddhism within the context of contemporary society.

Keywords: Naga, faith, contemporary Buddhism, belief, Buddhist culture

บทนำ

พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาที่มีประวัติยาวนานกว่าสองพันห้าร้อยปี มิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะระบบคำสอนเชิงปรัชญา หากแต่ฝังแน่นอยู่กับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และความเชื่อของผู้คนในแต่ละยุคสมัยอย่างแนบแน่น ตลอดพัฒนาการดังกล่าว พระพุทธศาสนาได้ปรับตัวและแสดงออกผ่านสัญลักษณ์ ความเชื่อ และพิธีกรรมหลากหลายรูปแบบ เพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงของพุทธศาสนิกชนในระดับต่าง ๆ หนึ่งในสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องและมีบทบาทสำคัญในสังคมพุทธ คือ พญานาค ซึ่งได้รับการกล่าวถึงทั้งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ตำนานทางศาสนา และความเชื่อพื้นถิ่นในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พญานาคมิได้ถูกนำเสนอในฐานะเทพเจ้าผู้ทรงอำนาจสูงสุด หากแต่เป็นอมมุขย์ผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้าและพระธรรม เรื่องราวที่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เช่น มุจลินทนาคราชแผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าในช่วงหลังตรัสรู้ สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงศรัทธาและบทบาทของพญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก เล่มที่ 7 นอกจากนี้ อรรถกถายังได้อธิบายสถานภาพของพญานาคในฐานะสัตว์ผู้

มีศีล มีศรัทธา แต่ยังคงอยู่ภายใต้กฎแห่งวิภูษสงสาร ไม่อาจบรรลุธรรมชั้นสูงสุดได้หากยังไม่เกิดเป็นมนุษย์ แนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นกรอบความคิดเชิงพุทธธรรมที่วางพยานาคไว้ในระบบจักรวาลวิทยาอย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาในบริบทสังคมไทยและเอเชียอาคเนย์ ความเชื่อเรื่องพยานาคได้ผสมเข้ากับวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนลุ่มน้ำ ซึ่งมองพยานาคในฐานะผู้คุ้มครองแหล่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และความสงบสุขของสังคม ความเชื่อนี้ส่งผลให้พยานาคกลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญในงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ตลอดจนพิธีกรรมและประเพณีท้องถิ่น (ประเวศ วะสี, 2554) ในบริบทดังกล่าว พยานาคมิได้ดำรงอยู่เพียงในมิติของตำนาน หากแต่ทำหน้าที่เชื่อมโยงศรัทธาทางศาสนากับชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างเป็นรูปธรรม

ในสังคมร่วมสมัย ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยี พระพุทธศาสนาต้องเผชิญกับความท้าทายด้านการธำรงศรัทธาและบทบาทในชีวิตของพุทธศาสนิกชน ปรากฏการณ์ความเชื่อเรื่องพยานาคกลับยิ่งทวีความสำคัญในฐานะพื้นที่ทางศาสนาที่เปิดโอกาสให้ผู้คนได้แสดงออกถึงความศรัทธา ความหวัง และการแสวงหาความหมายของชีวิต พยานาคจึงกลายเป็น สื่อกลางทางศรัทธา ที่ช่วยนำพาผู้คนเข้าสู่พระพุทธศาสนา ผ่านพิธีกรรม การสักการบูชา และกิจกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัดและชุมชนพุทธ (สุชาติ เถาทอง, 2560)

อย่างไรก็ตาม ความแพร่หลายของความเชื่อเรื่องพยานาคในสังคมร่วมสมัยก่อให้เกิดข้อถกเถียงในเชิงวิชาการและพุทธปรัชญา กล่าวคือ ในขณะที่บางมุมมองเห็นว่าความเชื่อดังกล่าวช่วยธำรงศรัทธาและทำให้พระพุทธศาสนาเข้าถึงประชาชนได้ง่ายขึ้น อีกมุมมองหนึ่งกลับตั้งคำถามถึงความเสี่ยงในการเบี่ยงเบนจากหลักธรรม ไปสู่การยึดติดในอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ และผลประโยชน์ทางโลก (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ประเด็นดังกล่าวสะท้อนความจำเป็นในการศึกษาพยานาคอย่างเป็นระบบ โดยยึดโยงกับหลักพุทธธรรมและกรอบการวิเคราะห์เชิงวิชาการ

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งศึกษาบทบาทของพยานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย โดยเน้นการวิเคราะห์ความหมายเชิงสัญลักษณ์ บทบาททางศาสนา และหน้าที่ทางสังคมวัฒนธรรมของพยานาค การศึกษาดังกล่าวใช้การวิเคราะห์เอกสารทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎกและอรรถกถา ควบคู่กับงานวิชาการด้านพุทธศาสนาและสังคมวัฒนธรรม เพื่อชี้ให้เห็นว่าพยานาคสามารถทำหน้าที่เป็นกลไกเชื่อมโยงระหว่าง

หลักธรรมกับประสบการณ์ทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนได้อย่างไร อันจะนำไปสู่ความเข้าใจที่สมดุระหว่างศรัทธาและเหตุผล และเอื้อต่อการธำรงพระพุทธานุภาพอย่างยั่งยืนในบริบทสังคมร่วมสมัย

พญานาคในคัมภีร์พระพุทธานุภาพ

พญานาคเป็นอมนุษย์ประเภทหนึ่งที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุภาพอย่างต่อเนื่อง ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ชั้นหลัง โดยมีสถานะเฉพาะภายใต้กรอบจักรวาลวิทยาแบบพุทธ พญานาคจัดอยู่ในจำพวกสัตว์เดรัจฉานที่มีฤทธิ์ มีอำนาจ และมีอายุยืนยาว แต่ยังคงเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร ไม่อาจหลุดพ้นได้หากยังไม่เกิดเป็นมนุษย์ ประเด็นนี้สะท้อนหลักพุทธธรรมเรื่อง ภูมิแห่งการบรรลุนิพพาน ซึ่งยกฐานะความเป็นมนุษย์ว่าเป็นภูมิที่เหมาะสมที่สุดต่อการปฏิบัติธรรมและการตรัสรู้ (อง.ปญจก. 22/29/34) ในพระไตรปิฎก พญานาคปรากฏในหลายพระสูตรและเรื่องราวสำคัญ โดยเฉพาะเหตุการณ์หลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ประทับเสวยวิมุตตสิสุข ณ โคนต้นจิก ในช่วงที่ฝนตกหนัก มุจลินทนาคราชได้ขึ้นมาขดกายและแผ่พังพานปกป้องพระพุทธเจ้าไม่ให้ถูกสายฝนและลมหนาว เรื่องราวนี้ปรากฏในพระวินัยปิฎก (วิ.มหา. 4/1/1) และได้รับการอธิบายขยายความในคัมภีร์อรรถกถา เหตุการณ์ดังกล่าวมิได้มุ่งเน้นการแสดงอิทธิฤทธิ์ของพญานาค หากแต่สื่อถึงพลังแห่งศรัทธา ความจงรักภักดี และบทบาทของพญานาคในฐานะผู้พิทักษ์พระพุทธเจ้าและพระธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2555)

นอกจากนี้ ยังมีกรณีที่พญานาคแปลงกายเป็นมนุษย์เพื่อขอบวชในพระพุทธศาสนา แต่ภายหลังถูกตรวจพบว่าไม่ใช่มนุษย์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามอมนุษย์บวชเป็นภิกษุ เรื่องดังกล่าวปรากฏในพระวินัยปิฎก และเป็นที่มาของพระบัญญัติว่าด้วยคุณสมบัติของผู้จะอุปสมบท (วิ.มหา. 4/67/79) กรณีนี้สะท้อนทั้งพระเมตตาและความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นหลักประกันความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในระยะยาว (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ในเชิงอรรถกถา พญานาคมักถูกอธิบายในฐานะอมนุษย์ผู้มีศรัทธา แต่ยังคงประกอบด้วยกิเลสและกรรมเก่า อรรถกถาใช้พญานาคเป็นกรณีตัวอย่างเชิงคติธรรม เพื่อชี้ให้เห็นความจริงของไตรลักษณ์และกฎแห่งกรรม กล่าวคือ แม้จะมีฤทธิ์ มีอำนาจ หรือมีอายุยืนยาวเพียงใด หากยังไม่

ละกิเลส ก็ยังไม่อาจพ้นจากความทุกข์ได้ การอธิบายเช่นนี้ปรากฏชัดในอรรถกถาพระวินัยและอรรถกถาชาดกหลายแห่ง (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2543)

เมื่อพิจารณาในกรอบจักรวาลวิทยาแบบพุทธ พญานาคถูกจัดให้อยู่ในโครงสร้างโลกที่มีลำดับชั้นและกฎเกณฑ์ชัดเจน มิได้อยู่เหนือกฎแห่งธรรมชาติหรือพระธรรมวินัย ตรงกันข้าม คัมภีร์กลับเน้นย้ำว่าพญานาคเองก็เป็นผู้ที่อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเช่นเดียวกับมนุษย์และสัตว์โลกทั้งปวง แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนา (ที.ปา. 11/216/223)

โดยสรุป การปรากฏของพญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมความเชื่อเชิงมกมาย หากแต่ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางการสอนธรรม (didactic device) ที่ช่วยถ่ายทอดหลักพุทธธรรมผ่านเรื่องเล่าและสัญลักษณ์อย่างเป็นระบบ พญานาคจึงเป็นตัวแทนของผู้มีศรัทธา ผู้เคารพพระพุทธเจ้า และผู้ยังต้องดำเนินไปบนเส้นทางแห่งการปฏิบัติธรรมภายใต้กฎแห่งกรรม การทำความเข้าใจพญานาคในมิติคัมภีร์จึงเป็นฐานสำคัญสำหรับการวิเคราะห์บทบาทของพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาพร้อมสมัย

พญานาคกับศรัทธาในสังคมพุทธร่วมสมัย

ศรัทธาเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนา โดยทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชนก้าวเข้าสู่การศึกษาและการปฏิบัติธรรม ในบริบทสังคมพุทธร่วมสมัย ศรัทธามีได้ปรากฏเพียงในรูปของความเข้าใจหลักธรรมเชิงนามธรรม หากแต่แสดงออกผ่านสัญลักษณ์ ความเชื่อ และพิธีกรรมที่ผู้คนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย พญานาคจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่มีบทบาทโดดเด่นในการอำนวยการและหล่อเลี้ยงศรัทธาของพุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะในสังคมไทยและภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งมีความผูกพันทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมกับคติความเชื่อเรื่องนาคมาอย่างยาวนาน ในเชิงสังคมวัฒนธรรม พญานาคมักถูกมองว่าเป็นผู้คุ้มครองแหล่งน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ และความสงบสุขของชุมชน ความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศลุ่มน้ำ เมื่อความเชื่อพื้นถิ่นดังกล่าวผสมผสานเข้ากับพระพุทธศาสนา พญานาคจึงได้รับการตีความใหม่ในฐานะผู้มีศรัทธาในพระพุทธเจ้า และผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา ส่งผลให้พญานาค

กลายเป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงโลกของความเชื่อพื้นบ้านเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อย่างแนบแน่น (ประเวศ วะสี, 2554)

ปรากฏการณ์ศรัทธาต่อพญานาคในสังคมร่วมสมัย สามารถพบเห็นได้จากการสร้าง และบูรณะรูปเคารพพญานาคในวัด การจัดพิธีกรรม การบวงสรวง และงานประเพณีที่เกี่ยวข้อง กับพญานาค ซึ่งมักจัดขึ้นในพื้นที่วัดหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา กิจกรรมเหล่านี้มิได้ เป็นเพียงการแสดงออกทางความเชื่อส่วนบุคคล หากแต่เป็นกิจกรรมทางสังคมที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และทำให้วัดยังคงเป็นศูนย์กลางของชีวิตทางศาสนาและวัฒนธรรม (สุชาติ เถาทอง, 2560) ในอีกมิติหนึ่ง ศรัทธาต่อพญานาคในสังคมพุทธร่วมสมัยสะท้อนความต้องการด้านจิตวิญญาณของผู้คนภายใต้สภาวะความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจและสังคม พญานาคมักถูกเชื่อมโยงกับความหวัง ความมั่นคง และการคุ้มครอง ซึ่งทำให้พุทธศาสนิกชน รู้สึกใกล้ชิดและเข้าถึงศาสนาได้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตาม คัมภีร์และนักคิดทางพุทธศาสนาได้เตือนให้ตระหนักว่าศรัทธาควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา มิใช่การยึดติดในอิทธิฤทธิ์หรือการแสวงหาผลประโยชน์ทางโลก (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2555)

เมื่อพิจารณาในกรอบพุทธปรัชญา ศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับพญานาคสามารถทำหน้าที่เป็น ศรัทธานำปัญญา กล่าวคือ เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเข้าวัด ฟังธรรม และปฏิบัติธรรม หากได้รับการชี้นำอย่างถูกต้องจากสถาบันสงฆ์และชุมชน พญานาคจึงมิได้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงหลักธรรม หากแต่เป็นกลไกที่ช่วยประคับประคองผู้คนให้ก้าวเข้าสู่เส้นทางแห่งการพัฒนาทางจิตใจ ตามหลักศรัทธา ปัญญาในพระพุทธศาสนา (อง.จตุกก. 21/34/45)

โดยสรุป พญานาคในสังคมพุทธร่วมสมัยทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางศรัทธาที่เชื่อมโยงระหว่างความเชื่อพื้นถิ่น วิถีชีวิตของชุมชน และหลักธรรมในพระพุทธศาสนา แม้ปรากฏการณ์ ศรัทธาดังกล่าวจะมีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสังคม แต่หากได้รับการตีความและกำกับด้วยหลักพุทธธรรมอย่างเหมาะสม พญานาคย่อมสามารถมีบทบาทเชิงบวกในการธำรงพระพุทธศาสนาและเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตวิญญาณให้แก่พุทธศาสนิกชนในสังคมร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน

การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธา

การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย จำเป็นต้องพิจารณากรอบแนวคิดทางพุทธปรัชญาและสังคมวัฒนธรรมควบคู่กัน กล่าวคือ มิได้มองพญานาคในฐานะวัตถุแห่งการยึดถือหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือหลักธรรม หากแต่พิจารณาบทบาทของพญานาคในฐานะ สัญลักษณ์ และ ตัวกลาง ที่เอื้อให้พุทธศาสนิกชน สามารถเข้าถึงพระพุทธศาสนาได้ในระดับประสบการณ์และอารมณ์ ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความ เข้าใจเชิงปัญญา

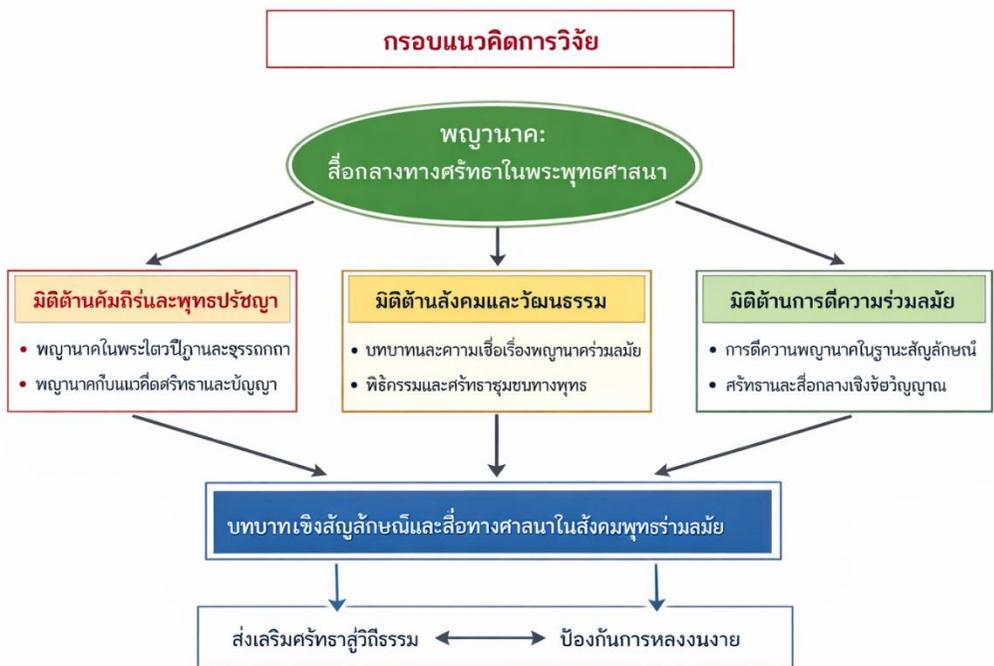
ในเชิงพุทธปรัชญา ศรัทธา (สัทธา) เป็นองค์ธรรมที่มีความสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ และปฏิบัติธรรม แต่ศรัทธาที่ถูกต้องต้องประกอบด้วยปัญญา มิใช่ศรัทธาที่ตั้งอยู่บนความหลง หรือความมกมาย คัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงเน้นแนวคิด ศรัทธานำปัญญา ซึ่งหมายถึงการใช้ ศรัทธาเป็นจุดเริ่มต้นในการแสวงหาความจริง มิใช่จุดสิ้นสุดของการยึดถือ (อง.จตุกก. 21/34/45) เมื่อพิจารณาในกรอบนี้ พญานาคสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่กระตุ้นศรัทธา และนำพาผู้คนเข้าสู่การฟังธรรม การปฏิบัติธรรม และการพัฒนาจิตใจตามแนวทาง พระพุทธศาสนา

ในมิติทางสังคมวัฒนธรรม พญานาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีรากฐานลึกซึ้งในความเชื่อพื้น ถิ่นของสังคมไทยและเอเชียอาคเนย์ การนำพญานาคมาเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา เช่น การ ประดิษฐานรูปพญานาคในวัด การเล่าเรื่องพญานาคในตำนานพุทธ และการจัดพิธีกรรมที่ เกี่ยวข้อง ล้วนเป็นกระบวนการ แปลความหมาย ทางศาสนา ที่ทำให้หลักธรรมซึ่งมีลักษณะ นามธรรมสามารถสื่อสารกับผู้คนในระดับมวลชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สุชาติ เถาทอง, 2560) อย่างไรก็ตาม การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาจำเป็นต้องมีขอบเขตที่ ชัดเจน นักคิดทางพุทธศาสนาได้เสนอว่า สัญลักษณ์ทางศาสนาควรทำหน้าที่ชี้นำไปสู่การลดละกิเลส มิใช่การส่งเสริมความอยากหรือความยึดติดในผลประโยชน์ทางโลก หากการบูชา พญานาคนำไปสู่การเบียดเบียน การหลงมกมาย หรือการแสวงหาลาภยศ ศรัทธาดังกล่าวย่อม เบี่ยงเบนจากเป้าหมายของพระพุทธศาสนา (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ประเด็นนี้สะท้อน ความสำคัญของบทบาทสถาบันสงฆ์และนักวิชาการในการอธิบายและกำกับความหมายของ พญานาคให้สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม ในขณะเดียวกัน หากพญานาคถูกตีความในฐานะ สื่อ ทางวัฒนธรรม ที่ช่วยรักษาพื้นที่ศาสนาในสังคมร่วมสมัย พญานาคย่อมสามารถทำหน้าที่เชิง บวกได้ กล่าวคือ เป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อพื้นถิ่นกับคำสอนเชิงเหตุผล ทำให้วัดยังคง

เป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของชุมชน และเปิดพื้นที่ให้พุทธศาสนิกชนได้ค่อย ๆ พัฒนาจากศรัทธาไปสู่ปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2555)

โดยสรุป การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาพร้อมสมัย มิได้เป็นการลดทอนคุณค่าของหลักธรรม หากแต่เป็นการทำความเข้าใจกลไกทางศาสนาและวัฒนธรรมที่ช่วยให้พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่และสื่อสารกับสังคมได้อย่างมีพลัง การตีความดังกล่าวต้องตั้งอยู่บนหลักศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา และมุ่งนำพาพุทธศาสนิกชนไปสู่เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การพ้นทุกข์และการพัฒนาชีวิตอย่างถูกต้องตามธรรม

กรอบแนวคิดการศึกษา

บทความนี้ใช้กรอบแนวคิดเชิงพุทธศาสนาและสังคมวัฒนธรรมในการอธิบายบทบาทของพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย โดยมีจุดตั้งต้นจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับศรัทธา (สัทธา) และปัญญา (ปัญญา) ซึ่งถือเป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการพัฒนาจิตใจของพุทธศาสนิกชน คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้เน้นย้ำว่าศรัทธาที่ถูกต้องต้องประกอบด้วยปัญญา และทำหน้าที่เป็นแรงจูงใจให้เกิดการศึกษา พังธรรม และปฏิบัติธรรม มิใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการยึดถือ

ภายใต้กรอบดังกล่าว พญานาคถูกพิจารณาในฐานะ สัญลักษณ์ทางศาสนา (religious symbol) และ สื่อกลางทางวัฒนธรรม (cultural mediator) ที่เชื่อมโยงระหว่างโลกแห่งความเชื่อพื้นถิ่นของชุมชนกับหลักธรรมเชิงนามธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พญานาคทำหน้าที่เป็นจุดร่วมระหว่างคติชน ความศรัทธาของมวลชน และระบบคำสอนทางพุทธศาสนา ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงศาสนาได้ในระดับประสบการณ์ ความรู้สึก และพิธีกรรม ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเข้าใจเชิงปัญญา

ในเชิงโครงสร้าง กรอบแนวคิดของบทความประกอบด้วย 3 ระดับความสัมพันธ์ ได้แก่ (1) ระดับคัมภีร์และพุทธปรัชญา ซึ่งอธิบายสถานภาพและความหมายของพญานาคภายใต้กรอบจักรวาลวิทยาและหลักธรรม (2) ระดับสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งพิจารณาบทบาทของพญานาคในพิธีกรรม ศิลปกรรม และศรัทธาชุมชน และ (3) ระดับการตีความร่วมสมัย ซึ่งวิเคราะห์พญานาคในฐานะสื่อกลางที่ช่วยธำรงศรัทธาและเชื่อมโยงพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธศาสนาในบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กรอบแนวคิดดังกล่าวยังตั้งอยู่บนสมมติฐานสำคัญว่า ศรัทธาที่มีพญานาคเป็นสื่อกลางจะมีคุณค่าเชิงพุทธศาสนาก็ต่อเมื่อศรัทธานั้นนำไปสู่การลดละกิเลส การประพฤติปฏิบัติตามหลักศีลธรรม และการพัฒนาปัญญา หากศรัทธาถูกจำกัดอยู่เพียงการแสวงหาผลประโยชน์ทางโลกหรืออภินิหาร ศรัทธาดังกล่าวย่อมเบี่ยงเบนจากเป้าหมายของพระพุทธศาสนา กรอบแนวคิดนี้จึงช่วยอธิบายทั้งศักยภาพและข้อจำกัดของบทบาทพญานาคในพระพุทธศาสนาร่วมสมัยอย่างเป็นระบบ กรอบแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหาคัมภีร์ การตีความเชิงวิชาการ และปรากฏการณ์ศรัทธาในสังคมร่วมสมัย เพื่อชี้ให้เห็นว่าพญานาคสามารถทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางศรัทธาที่เกื้อกูลต่อการธำรงพระพุทธศาสนาได้อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขของศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและสอดคล้องกับหลักพุทธธรรม

สรุป

บทความนี้ มุ่งอธิบายบทบาทของพญานาคในพระพุทธศาสนาร่วมสมัยผ่านกรอบการวิเคราะห์เชิงพุทธปรัชญาและสังคมวัฒนธรรม โดยสังเคราะห์องค์ความรู้จากคัมภีร์พระพุทธศาสนา งานวิชาการ และปรากฏการณ์ศรัทธาในสังคมไทยร่วมสมัย ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า พญานาคมิได้ดำรงอยู่ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แยกขาดจากหลักธรรม หากแต่ทำหน้าที่เป็น สื่อกลางทางศรัทธา ที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นถิ่นกับคำสอนเชิงเหตุผลของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นพลวัต

ในระดับคัมภีร์ พญานาคปรากฏในฐานะมนุษย์ผู้มีศรัทธา มีบทบาทในการอุปถัมภ์และแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าและพระธรรม ซึ่งสะท้อนหลักศรัทธาที่ตั้งอยู่บนความเคารพในคุณธรรม มิใช่อำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อองค์ความรู้ดังกล่าวถูกถ่ายทอดสู่สังคมร่วมสมัย พญานาคจึงได้รับการตีความใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรม ศิลปกรรม และเรื่องเล่าทางศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนายังคงสามารถสื่อสารกับพุทธศาสนิกชนในระดับมวลชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในระดับการตีความร่วมสมัย บทความพบว่า ศรัทธาที่มีพญานาคเป็นสื่อกลางมีศักยภาพในการนำพาผู้คนเข้าสู่พื้นที่ศาสนาและกระบวนการเรียนรู้ทางพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ศรัทธาดังกล่าวจะมีคุณค่าเชิงพุทธแท้ก็ต่อเมื่อได้รับการกำกับด้วยปัญญา และมุ่งสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต การประพฤติปฏิบัติตามศีลธรรม และการลดละกิเลส หากศรัทธาถูกจำกัดอยู่เพียงการแสวงหาลาภยศหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ย่อมเสี่ยงต่อการเบี่ยงเบนจากเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

ในเชิงสังเคราะห์ บทความนี้เสนอว่า พญานาคควรถูกทำความเข้าใจในฐานะกลไกเชิงสัญลักษณ์และวัฒนธรรมที่ช่วยธำรงบทบาทของพระพุทธศาสนาในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การยอมรับและอธิบายบทบาทดังกล่าวอย่างมีกรอบคิดทางวิชาการ จะช่วยลดความตึงเครียดระหว่าง ศรัทธาแบบชาวบ้าน กับ พุทธศาสนาเชิงเหตุผล และเปิดพื้นที่ให้ทั้งสองมิติดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล

โดยสรุป บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธา มิใช่การลดทอนความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา หากแต่เป็นการทำความเข้าใจวิถีที่พระพุทธศาสนาดำรงอยู่และสื่อสารกับสังคมจริง การสังเคราะห์เช่นนี้ช่วยยืนยันว่า ศรัทธาที่

ประกอบด้วยปัญญายังคงเป็นแกนกลางของพระพุทธศาสนา และพญานาคสามารถทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมที่นำพาพุทธศาสนิกชนจากโลกแห่งความเชื่อ ไปสู่โลกแห่งการรู้แจ้งตามแนวทางพุทธธรรมได้อย่างมีความหมาย บทบาทของพญานาคในพระพุทธศาสนาร่วมสมัย โดยเน้นการวิเคราะห์ในสามมิติหลัก คือ 1) พญานาคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) พญานาคกับศรัทธาในสังคมพุทธร่วมสมัย และ 3) การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธา ผลการศึกษาพบว่า พญานาคทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์และสื่อกลางทางศาสนาที่เชื่อมโยงความเชื่อพื้นถิ่นกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทำให้พุทธศาสนิกชนสามารถเข้าถึงศาสนาได้ในระดับอารมณ์และพิธีกรรม ก่อนจะพัฒนาไปสู่ความเข้าใจเชิงปัญญา การตีความพญานาคในฐานะสื่อกลางทางศรัทธาช่วยส่งเสริมศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา กระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนเข้าวัดฟังธรรม และปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ ยังช่วยรักษาและต่อยอดความเชื่อพื้นถิ่นที่มีรากฐานในสังคมไทย ทำให้วัดและชุมชนสามารถเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับพญานาคต้องได้รับการกำกับและตีความอย่างถูกต้อง มิใช่เพื่อส่งเสริมความมั่งคั่งหรือแสวงหาผลประโยชน์ทางโลก **ข้อเสนอแนะ** จากการศึกษา คือ

1. ควรส่งเสริมการตีความพญานาคในเชิงสัญลักษณ์และศีลธรรมในระดับชุมชน เพื่อให้ศรัทธานำไปสู่การปฏิบัติธรรมและการพัฒนาปัญญา
2. สถาบันสงฆ์และนักวิชาการควรจัดทำสื่อการเรียนรู้และกิจกรรมทางพุทธศาสนา เพื่ออธิบายบทบาทของพญานาคและความหมายเชิงศรัทธาอย่างเหมาะสม การวิจัยเชิงลึกเพิ่มเติมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ศรัทธาพญานาคในพื้นที่ต่าง ๆ จะช่วยให้เข้าใจบทบาทและความหลากหลายของสัญลักษณ์พญานาคในสังคมร่วมสมัยได้ดียิ่งขึ้น บทสรุปและข้อเสนอแนะเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าพญานาคไม่เพียงเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยส่งเสริมศรัทธาและการพัฒนาจิตใจของพุทธศาสนิกชนในบริบทของสังคมพุทธร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน พญานาคในพระพุทธศาสนาร่วมสมัยมีบทบาทมากกว่าการเป็นตำนานหรือความเชื่อพื้นบ้าน หากแต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางศรัทธาที่เชื่อมโยงพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธศาสนาในมิติคัมภีร์ พิธีกรรม และวัฒนธรรม การทำความเข้าใจพญานาคในเชิงสัญลักษณ์และพุทธปรัชญาช่วยให้เห็นคุณค่าของศรัทธาที่เกื้อกูลต่อการธำรงพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืนในสังคมร่วมสมัย

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *ศรัทธาและปัญญาในพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุชาติ เถาทอง. (2560). *ศาสนา ความเชื่อ และพิธีกรรมในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2558). *วัฒนธรรม ศาสนา และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- Keyes, C. F. (2014). *Finding their voice: Northeastern villagers and the Thai state*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Tambiah, S. J. (1970). *Buddhism and the spirit cults in North-East Thailand*. Cambridge: Cambridge University Press.